

ՆՈՐ-ՋՈՂԱՅԻ ԱՄԵՆԱՓՐԵԶԵԱՆ ՎԱՆՔԻ ՉԵՌԱԳԻՐՆԵՐԷՆ

Ա.

Նոր-Ջողայի Ամենափրկչեան վանքի թ. 235 գրչագիր ժողովածուն, որ Ոսկեփուրիկ կը կոչուի. Տեղեկութիւնք. — Թերթք 380. Նիւթ՝ թուղթ (բարակ). Գիր՝ նոտրգիր. գրիչ՝ դպիր Սիմէօն. Ժամանակ՝ 1629—1630. տեղ՝ աշխարհն «Ըրզաց», քաղաքն Լէվ:

Գրչագիր Ոսկեփորիկս արտադրուած է «ըստ խնդրոյ ջողայեցի խոջայ Յովհաննէսի՝ ճարտար եւ հմուտ հագիմ ընտիր րժշկի»: Յիշատակարանը գրուած է 354—356 երեսներ Վրայ:

Ձեռագիրը կազմողը բուն Ոսկեփորիկին կցած է այլ թուղթի վրայ գրուած նոտրգրով «Յառաջնումն սրբոց վարդապետացն ասացեալն յաղագս վասն մարգարայութեան եւ գոյացութեան բոլոր մարմնոյ թէ քանի՛ են: Աւգնեա տէր»: 375րդ թերթի երկրորդ երեսից սկսած մինչի 380րդ թերթը կը պարունակեն ղեղատոմսեր զանազան ցաւոց:

Մի լրիւ պատկեր կազմելու համար տանք Ոսկեփորիկիս պարունակութեան ամփոփումը՝ ըստ իր վերտառութեանց:

1. Պատմութիւն Հայոց, սկիզբը կիսատ, հեղինակի անուն չկայ. սկսում է «Վաղա եւ զԲագի Մանաւաղա եւ ի Բագայ լեալ նահապետութիւնք Մանաւաղեան եւ Բզնունեաց...» եւ ապա համառօտիւ մինչի ՆՂԷ թիւը բազրատունեաց թագաւորութեան վերջը: Ապա կաթողիկոսաց համառօտ ժամանակագրութիւն՝ Տ. Խաչիկից սկսած մինչի Տ. Մեսրոպ, որից յետոյ յաւելու «եւ այլն յայլ գիրս գտցիս»:

2. Ողբ եւ զուժ ասացեալ Մովսէսի Քերթովի վասն բառնալոյ թագաւորութեան եւ քահանայութեան ազգէս Հայոց.

3. Այս գլուխը վերնագիր չունի, սկսում է «Պարտ է գիտել ուսումնասէր մանկանց, զի ժամանակն բաժանի յերիս» եւ այլն. գրան յաջորդում է յունաց խարդախութիւնը բազրատունեաց գահը կործանելու համար. Գագիկի Պոլիս կոչիլը, աստուածաբանական խնդրոյ մասին վիճաբանելը, 23րդ թերթի երկրորդ երեսից մինչի 41րդ թերթի երկր. երեսը.

4. Գագիկայ հեռանալը Պոլսից, գործերը, մահը, մահուան վրէժը, Ռուբինեանց սկիզբը, 48 թ.

5. Թորոսի մահը, Ռուբինը, Լեւոնի պատերազմները, 43—52 թերթ.

6. Վասն ցուցման կերպարանաց թաթարին եւ բացայայտութիւն, 52—54 թ.

7. Վասն դիւի, որ ի կերպարանս կնոջ լեալ, 54—57 թ.

8. Վասն բարեպաշտ թագաւորին Հայոց Հեթմոյ, գնալն առ Բաթուն, 57—62 թ.

9. Վասն Դաւթի մոլորելոյն եւ չարին 62—66 1/2 թ.

10. Վաղճան Ս. վարդապետին Վանական, 66 1/2—68 թ.

11. Պատմութիւն Յովհաննէսի Գառնեցոյ, 68 1/2—73 թ.

12. Վասն աշխարհագրին, որ եղեւ հրամանաւ Մանկունին (ԶԳ. թուին Հայոց), 73—74 թ.

13. Վասն աւերման Բաղդատ քաղաքին եւ քաջութիւնք Պոռ իշխանին, 74 1/2—78 1/2 թ.

14. Պատմութիւն թագաւորին Աշոտայ, 78 1/2—88 թ.

15. Պատմութիւն գնալոյն Տ. Պետրոսին Կ. Պոլիս 88—144 1/2, եւ մինչի Մելիք շահի թագաւորելը պարսից.

16. Պատմութիւն Քօնտաֆրայ մինչի 119.

17. Թուղթ Պիղատոսի դատաւորի, զոր գրեաց առ Տիբեր կայսրն յետ խաչելութեան Քրիստոսի մինչի 12 1/2 թ.

18. Պատմութիւն յաղագս խաչի, որ հացունեաց խաչ կոչի, թէ որպէս բերաւ ի Հայս. (Մօրիկի թագաւորելը, մահը, Հերակլը, խաչի առումը, Երուսաղէմի գրաւումը Մոհամադից, Թէոֆորոս Ռչտունի, Վարդ պատրիկ, Վարազայ Ս. Խաչի երեւալը մինչի 145 թ.

19. Վասն գետարգել ս. նշանի, որ ի ձեռն Պետրոսի մինչի 146 թ.

20. Հաւատալն Կոստանդինոսի, 149 1/2.

21. Պատասխանիք ընդդէմ տաճկաց որք են կարապետ Նեոփն եւ նոր Արիանոսի մինչի 185 1/2 թ.

22. Այժմ եկեցողք ընդդէմ հրէից Ս. Գրովք մինչի 188 1/2 թ.

23. Թէ վասն է՞ր լուծանեմ զճրագաւոյցս գատկին եւ ծննդեան ի ձուկն մինչի 193 1/2.

24. Թէ պարտ է եկեղեցոյն բացաւ գլխով աղօթել մինչի 197.

25. Խրատք չահաւէտ . . . մինչի 203.

26. Հարցմունք երկտանարդի միոյ վասն ամենայն առաքելի գործոց եւ պատասխանիս . ծերոյ մինչի 216 թ.

27. Բանք գեղեցիկ եւ պիտանիք սրբոյն Աթանասի Աղէքսանդր . հայրապետին եւ պատասխանիք Կիւրդի Երուսաղէմի մինչի 273 թ.

28. Հարցումն Ս. Գրիգորի ընդ հրեշտակին մինչի 276 թ.

29. Պատմութիւն երկից պատանեկաց, թէ եզր որպէս շինեաց գտաճար տեառն հրամանաւ Դարեհի մինչի 287¹/₂ թ.

30. Թուղթ զոր գրեցին առաքիցին առ Դարեհ պարսից արքայն մինչի 291 թ.

31. Պատմութիւն Մուրաթէի, Եսթերայ եւ Համանայ պղծի մինչի 308¹/₂ թ.

32. Վասն գնալոյն Հոգեբեռնեա ի վերայ յԵրուսաղէմի մինչի 331 թ.

33. Պատմութիւն անպարտ Շուշանայ եւ շուն ծերոցն մինչի 335 թ.

34. Գիրք եւ բանք Տուրիթայ մինչի 354 թ., որով եւ կը վերջանայ ժողովածուս: Հարեւանցի համեմատութիւնը Ոսկեփորիկիս պատմական մասի, սկսած Յրդ գլխէն մինչի օրինակի 13րդ գլուխը, ցոյց կու տայ Կիրակոսի Գանձակեցու (երես 57—220) նոյնութիւնը, ակներեւ է, որ գրելը պարզապէս արտագրութիւններ է արել, ինչպէս ինքնին ամբողջ գիրքն էլ քաղածոյ արտագրութիւն է այլ մատենագրերի, որով եւ կ'արդարանայ անունը:

Այստեղ ծանօթութիւն ասեմ, որ իմ արտագրութեանս մէջ եղծուել էին Ոսկեփորիկի բովանդակութեան 25, 26 եւ 27 գլուխների քանի մի բառերը, զորոնք վերականգնեցի, այսպէս 27րդ գլխի սկզբի բառը եղծուած էր, ըստ մտաց չարունակութեան պէտք է լինէր «Հարցմունք» կամ «Բանք» կամ «Խրատք», ուստի եւ ես առանց բուն օրինակի դէմ շատ մեղանշելով՝ ընտրեցի «Բանք» խօսքը: Եւ այլն ըստ այսմ:

Բ.

1. Մի այլ «Ժողովածուի» մէջ, մագաղաթեայ, փոքրագիր, բոլորգրով, որի սկզբից եւ վերջից, ինչպէս եւ միջից պակաս է շուրջ 30 թերթ, իր բովանդակութեան մէջ երբ զ գլուխ ունի Թլկուրանցու տաղեր,

որոնցից 9 քառեակ թուրքերէն՝ Փրկչի վրայ: Հայ քառեակներէն առաջ կը բերեմ երկուսը.

11. րդ. Արծիւ եւ երազ թռչիս.

Լայնածիգ գլեւըդ տարածես,

Զինչ աշխարհս հզաւր մանուկ

Ի թեւից ծայրն ծրարես:

13րդ (վերջին քառեակ)

Յովհաննէս Թուլկուրանցի, զոր

Ասես, զայլ ոք խրատես,

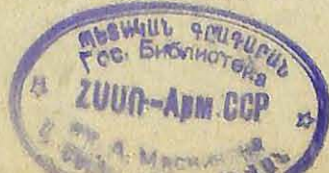
Եւ թանասուն տարի լցեր

Ի մեղաց մէջըն կացեր ես:

Շատ ուշադրաւ է ժողովածուիս երրորդ գլուխը, որ ունի վերտառութիւնս. յերբ կամիս խոստովանիլ, այսպէս է. Յիշեմ, որ ձեռագիրս յիշատակարան չունի, հաւանօրէն պակասած թերթերի պատճառով անյայտացած:

Խոստովանութեան այն կաղապարը, որ կու տայ հեղինակը, չարայարած է մեղայի օրինակով, այնտեղէն քանի մի արտայայտութիւններ վերցնելով եւ նմանողութեամբ՝ այնուհետեւ մնացածը չարադրելով: Տանք ողջ օրինակը:

Մեղայ Աստուծոյ, մեղայ Աստուծոյ, մեղայ Աստուծոյ: Խոստովանիմ առաջի Աստուծոյ եւ սրբուհւոյ Աստուածածնին եւ առաջի ամենայն սրբոց եւ մէջս. եկեղեցոյ եւ առաջի քո հայր սուրբ, զամենայն մեղս զոր գործեալ եմ, քանզի մեղայ Աստուծոյ, խորհրդով, բանիւ եւ գործով, կամաւ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ մեղուցեր եմ, մեղայ Աստուծոյ: Մեղուցեր եմ քաղցր ըստեղծողին, մեղուցեր եմ երկնի եւ յերկրի, մեղուցեր եմ հրեշտակաց եւ մարդկան. մեղուցեր եմ լուսնի եւ արեգական եւ աստեղաց, մեղուցեր եմ . . . եւ եւ ցամաքի, մեղուցեր եմ թռչնոց եւ գլխաց, մեղուցեր եմ անասնոց եւ զազանաց, մեղուցեր եմ արանց եւ կանանց, մեղուցեր եմ երկտասարդաց եւ կուսից, մեղուցեր եմ ծնողաց եւ ազգականաց, մեղուցեր եմ սիրելեաց եւ բարեկամաց, մեղայ Աստուծոյ: Մեղուցեր եմ երկոտասան անգամաւքս, էրզրայութեամբս, վեցեկի չարժամբս, խերակօքս, երեք հարիւր կ եւ ե օգվածովս, մեղայ աւրն ի բոլոր, չարաթն ի բոլոր, ամիսն ի բոլոր, տարին ի բոլոր, մեղայ Աստուծոյ, զպարուիրանն Աստուծոյ չպահելի,

զօրն միաշաբաթին չպահեցի, սրբոց տօնն չկատարեցի, պահան սրբութեամբ չպահեցի, եղբայրութիւն չարարի, զընկերն ատեցի եւ զրկեցի, ճշմարտութիւն ատեցի, կեղծաւորութիւն, անախառնութիւն, փառամոլութիւնք, մարդահաճութիւնք, խարէութիւնք սիրեցի, հիւանդ չտեսի, սգաւորն չմխիթարեցի, զերելոց չօգնեցի, յուսով չհաստատեցի, զաղքատն ատեցի եւ դառնացուցի, քաղցեալն չկերակրեցի, ծարաւեալն չարուցի, մերկն չզգեցուցի, ընդ բանդարկեալն չցաւակցեցի, մեծի եւ փոքու եւ ծնողաց սիրտն խոցեցի եւ դառնացուցի, կարգաւորաց, բարեգործեաց չսպասաւորեցի, հիւրընկալութիւն, հիւրասիրութիւն չարարի, ընդ եղբար եւ ընդ ամեն հետն մեծարանութեամբ եւ ամպարտաւանութեամբ վարեցի, զաստուածասիրութիւնն եւ բարի գործութիւնն ի բաց թողի, զաշխարհիս զհարստութիւն սիրեցի, մեղայ Աստուծոյ: Մտօքս հանապաղ չարն խորհեցի, հպարտութիւն, ամպարտաւանութիւն, ռիսկալութիւն, պոռնկութիւն, շնութիւն, ազահութիւն, թերահաւատութիւն, յուսահատութիւն, անօրինութիւն, զրկողութիւն, մատնութիւն, այլ ինչ մեղք որ կամաւ չարն սատանան ի միջի աշխարհիս սերմաներ է, հանապաղ մտօքս կու գործեմ, մեղայ Աստուծոյ, մեղուցեր եմ աշաւքս արատ հայելով, ինչ որ աշաւք որ տեսեր եմ ամենայն մտօքս ցանկացեր եմ. աւանջովս մեղուցեր եմ, չար բարբառնջմանց, բամբասանօք դատարկասօսից աւանջաղբութիւն եմ արեր: Աստուածային պատուիրանացն, ճայնի աւերարանից, քարոզից վարդապետաց աւանջ չեմ զրել, մեղայ տեսուն Աստուծոյ:

Մեղուցեր եմ բերանով եւ չարեշարքով տալով կենդանեաց եւ ննջեցելոց, սուտ երգում ուտելով, խաչով, աւետարանով, սրբոց նշխարով սուտ վկայութիւն եմ տվեր, մարդոց չարախօսութիւն եմ արեր, հերձուած խօսելով ընդդէմ օրինաց եւ պատուիրանաց Աստուծոյ. վասն իմ անպատշաճ խաւսիցն բազումք զայթակղեցուցեր եմ. ապահ կերեր եմ, ապահ ըմպեր եմ, զեխեր եմ, դատարկ խօսեր եմ, չըգոհացեր եմ, վարդապետ, քահանայք եւ առաջնորդ մեծ եւ փոքր բամբասեր եմ, մեղայ Աստուծոյ: Իմ անչափ մեղքն թողեր եմ, զայն բամբասեր եմ. վայ ինձ հազար բերան, որ

հանապաղ զԱստուած փառաբանութիւն ծուլացեր եմ, փոխանակ աւրհնելոյ անիծեր եմ, մեղայ Աստուծոյ: Զեռքովս մեղուցեր եմ, առ Աստուած չեմ տարածեր, ողորմութիւն չեմ տուեր, աղքատաց եւ կարօտելոց եւս առաւել զրկեր եմ, կողոպտեր եմ, գողացեր եմ, ըսպաններ եմ, հարկաներ եմ, մարմնոյ չօշափութիւն գործեր եմ, ցանկութիւնս կատարեր եմ, մեղայ Աստուծոյ: Ոտովս մեղուցեր եմ, դուռն եկեղեցոյ չեմ գնացեր, ծունր չեմ զրեր, իմ ստեղծողին երկրպագութիւն չեմ արել, չար ճանապարհն ընթացել եմ, չարին եմ հետեւել, մեղայ Աստուծոյ: Մարմնոյ կարիքս կատարելով հոգիս ըսպաններ եմ. երազական հանդիպեր եմ, չեմ խոստովաներ եմ, անարժան եկեղեցի եմ մտեր, չեմ աղօթեր, չեմ արտասուեր, իմ մեղքս ի միտս չեմ բերեր, Աստուծոյ հան երկիւղն միտքս չեմ բերեր, զրպարտութիւն եմ արեր, քահանայի ասմանց աւանջ չեմ զրեր. բազում անգամ ցոյցս մարդկան աղօթ եմ արել, արտասովել եմ, ողորմութիւն տալն փառս մարդկան եմ արել, կամակատար եմ, ինքնահաւան, անողորմ եմ, անգութ եմ, աներկիւղ եմ, ապահ եմ, ընչասէր եմ, մեղսասէր եմ, թերի եմ, անագահ քնանալով մարմինս պարարեր եմ, վասն իմ անաւրէն գործոցն զԱստուած բարկացուցեր եմ, սատանայի բնակարան եմ եղել, նորա կամքն ամենայն կատարեր եմ հանապաղ. իմ մեղքն անչափ է եւ անհամար, ոչ է յիշելոյ եւ ոչ է ասելոյ, վայ է ինձ մեղաւորիս՝ հազար բերան, զորն ասեմ կամ զորն խոստովանիմ, զի անթիւ է անցանք իմ, անանելի է անօրէնութիւնք իմ, աններելի են ցաւք իմ, եւ անբժշկելի են վէրք իմ, ի ծննդէնէ աւագանին մինչեւ ցայսաւր ամենայն մեղաւք մեղուցեր եմ, մեղայ Աստուծոյ, սեվերես եւ սլարտական եմ իմ քաղցր ստեղծողին, չեմ արժանի խոստովանելոյ, մարմնոյ եւ արեան Քրիստոսի ճաշակելոյ, այլ կողկողալի դիմօք եւ արտասուաւք արաջօք փրղձկալ սրտիւ եւ հառաչմամբ ճայնիւ աղաչեմ ողորմած եւ մարդասէր Աստուած, զի իւր բարերար եւ գթութեամբ կամաւքն, ամենասուրբ ծնողին իւրոյ եւ ամենայն սրբոց բարեխօսութեամբն ներումն տացէ բազում յանցանաց իմոց եւ քաւեսցէ զիս ի մեղաց իմոց եւ քոյին սուրբ աղաւթիւք, հայր սուրբ. զքեզ ունիմ միջնորդ

հաշտութեան եւ բարեխաւս առ միածին որդին Քրիստոս, զի իշխանութենէ, որ տուեալ է քեզ, արձակեալ լիս ի կապանաց մեղաց իմոց, ազազեմ զքեզ:

Այս ամբողջ հատուածի մէջ բովանդակութենէն աւելի, թերեւս գրութեան լեզուն հետաքրքրելի լինի բանասիրաց համար, որ այնքան խօսակցութեան լեզուն մօտ է:

Գ.

Պարսկահայկաստանի առաջնորդ Թադէոս Արքեպիսկոպոսը, որ երկար տարիներ պաշտօնավարէր է Ն. Զուլալում եւ այնտեղ էլ կնքել է իր մահկանացուն, ի մի է ամփոփել Ներսէս Աշտարակեցու հետ ունեցած իր ամբողջ գրագրութիւնը եւ կազմել մի մեծագիր (սովորական գրելու թղթի մեծութեան մօտաւորապէս 38 ս. երկարութեամբ) հաստ տետր: Թադէոս վարդապետը (յետոյ եպիսկոպոս) Աշտարակից ու աշխատակիցներից եւ կողմնակիցներիցն էր՝ ընդդէմ Յովհաննէս Կարբեցու եւ իր կուսակիցների: Այդ ժողովածուն հետաքրքրական է Ներսէսի չրջանի պատմութեան համար, եւ միակն է իբր հաւաքածու՝ նոյն չրջանի նիւթերի: Արժէր, որ այդ ձեռագիրն երթար էջմիածնի պետական մատենադարանի դիւանական բաժինը:

Իբր վերջարան պատշաճ կը համարիմ յիշել, որ Ն. Զուլալի մատենադարանի մէջ հարաւային Պարսկաստանի հայ գիւղերում ցրուած գրչագրերը հաւաքելու գործում գնահատելի ծառայութիւն մատուցած է հանգուցեալ Եղիշի Ծ. վարդապետը, որ այնքան վատօրէն սպանուեց Համադանում 1922 թուի ապրիլի 30ին:

Ասել թէ պարսկահայութեան մօտ եղած բոլոր գրչագրերն են ի մի հաւաքուած, սխալ կը լինէր, քանի որ դեռ շատ տեղերում մասնաւոր ընտանիքների մօտ պահուած կը մնան իբր տոհմական յիշատակներ, համարեա՛ իբր սրբութիւն՝ դեռ չա՛տ գրչագրեր, որոց մէջ Յայսմաւուրքներ՝ ընտիր յիշատակարաններով: Ի դէպ է յիշել, որ Արաղի (Սուլթանաբադի) չրջանի մէկ հայ գիւղում գոյութիւն ունի մի Յայսմաւուրք, որի յիշատակարանը ժամանակակիցի գրչով եւ բերնով նկարագրում է Շահաբասեան գաղթը շատ լաւ գոյներով, հակառակ այն ողբաձեւ նկարագրութեան, որ յետոյ տալիս է Առա-

քել Դավրիթեցին իր պատմութեան մէջ՝ ի լրոյ առնելով իր տեղեկութիւնները: Շատ հետաքրքրական է այդ գրչագրի յիշատակարանը տպագրուած տեսնել:

ԱՐՄԷՆ Ժ. Վ. ՂԱՃԵԱՆ

Դ Ի Յ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

Մ Ի Հ Ր Ը Հ Ա Յ Ո Յ Մ Է Ջ

(Շարունակութիւն):

Գ.

Մ Ի Հ Ր Ը Պ Ա Շ Հ Տ Ո Ւ Թ Ե Ն Ն Կ Ե Ն Գ Ր Ո Ն Ն Ե Ր Ը

1.

Հայ միհրապաշտութեան կենդրոնների հարցը նոր է դրուած հրապարակի վրայ: Այս մասին առաջին որոշ խօսքն ասողը եղել է Ստեփան Կանայեանցը, որին է պատկանում նաեւ, ինչպէս ասել ենք, Մհեր-Միհր կարեւոր զուգադրութեան միտքը:

Կանայեանցի կարծիքով հայ միհրապաշտութեան կենդրոնը Հայաստանի հաւաքային նահանգներից մէկն էր — Վասպուրականը:

«Վասպուրականը, — գրում է նա 1907 թուականին, — միհրականութեան կենդրոն է երեւում: Միայն այստեղ են երեւում Միհր-ով բարդուած անուններ՝ Մեհր-ու-ժան, Մեհ-ենդակ, Մեհ- առ: Կանգուար — Ագուաւաքարը, Պաղատը, Արամաղդայ դուլաց տունը, կրակ քոյրը եւ աղբւր եղբայրը Բութ տեղում, որ յիշեցնում է մեկ Բութկայ աքաղաղը, երբեմն արշալոյսն աւետող, եւ Ս. Տիկինը, Հոգեաց Տիրամօր վանքը եւ Դարբնաց քարը Միհրին նուիրական վայրեր են եղել. իսկ մեր Մհեր-Միհրն էլ այն կողմերն է փակուած: Ոմանց ասելով Վանայ միւս անունը՝ Շամիրամակերտ = Շահ-միհր-կերտ (Ստեփան Պալասանեան, Պատմութիւն Հայոց, 11 էջ 52, Թիֆլիս 1890)», Զոյանց տան պատմականը, 49—59:

Երեք տարի յետոյ այս բանասէրը իւր մի այլ գրութեան մէջ կրկնում է նոյն միտքը հետեւեալ հատուածում.